

Helheds- og udviklingsplan for Soderup Kirkegård

Helheds- og udviklingsplan for Soderup Kirkegård

Forfatter: Rasmus Christoffersen

Oplag: 15 eksemplarer

Udgivet: 2022

Indledning

Igennem mere end 50 år er der i Danmark sket drastiske ændringer i begravelsesmønsteret. Før var de traditionelle hækomkransede kistegravsteder helt enerådende, og især landsbykirkegårdene var domineret af store, gamle familiegravsteder. Nu er urnenedsættelserne helt dominerende.

Endvidere er de traditionelle gravsteder i vidt omfang udskiftet med urnegravsteder i græs i form af fællesplæne. Det kan enten være i form af den anonyme fællesgrav eller i form af plænegravsten med plade, men i alle tilfælde er der tale om gravsteder, der fordrer en relativ ekstensiv pleje.

I mange landsogne forstærkes udviklingen af, at befolkningsgrundlaget er vigende samt at ældrecentrene koncentrerer sig i byerne. Sidstnævnte faktor kan ofte spille en rolle, når en ældre efterlevende ægtefælle skal tage stilling til, hvilken kirkegård bisættelsen eller begravelsen skal ske på.

Udviklingen har haft konsekvenser for kirkegårdene, både i form af økonomiske udfordringer, men også æstetiske, da der optræder stadig flere tomme gravsteder på kirkegårdene. For at tage hånd om udviklingen blev der i Holbæk Provsti i 2013 igangsat et projekt, hvor alle provstiets kirkegårde har fået tilbud om hjælp til udarbejdelse eller opdatering af helheds- og udviklingsplaner. Denne plan er udarbejdet som en del af dette projekt.

Projektgruppe

Lotte Mosegaard, Bella Marckmann, Tina Kjeldsen, Jytte Lundquist, graver Anne Gisselø og konsulent Rasmus Christoffersen.

Fotografier

Hvor ikke andet er nævnt, er alle fotografier taget af Rasmus Christoffersen.

Tegninger

Alle tegninger er udført af Sanne Christoffersen.

A Beskrivelse af kirkegården

A1 Faktuelle oplysninger

I dette afsnit beskrives kirkegården med en række faktuelle oplysninger, et historisk overblik og en beskrivelse af kirkegårdens særtegn m.v. Det er dette afsnit, der udgør fundamentet for selve udviklingsplanen, der følger efter som afsnit B Udviklingsplan.

Tabel 1: Fakta om kirkegården pr. 1. januar 2021. Kilde: Sogn.dk

Kirkelig tilknytning	Holbæk Provsti, Soderup Sogn
Geografisk placering	Ca. 2 km øst for Tølløse
Indbyggere i sognet	1.291
Folkekirkemedlemmer	967

De overordnede demografiske data for Soderup Sogn ses i tabel 1. Soderup Sogn er en del af tosogns pastoratet Soderup-Kirke Eskilstrup Pastorat.

I tabel 2 ses en samlet oversigt over de til kirkegården hørende arealer. Et luftfoto af kirkegården kan ses som figur 1.

I tabel 2 ses en oversigt over de arealer, der passes af kirkegårdens personale. Det skal understreges, at plejeniveau ikke er det samme for de forskellige typer arealer, så arealstørrelserne bør ikke umiddelbart sammenlignes.

Figur 1: Luftfoto af Soderup Kirkegård fra 2021.
Kilde: Landbrugsstyrelsen.

Tabel 2: Kirkegårdens arealer i cirka tal

Kirkegård	7.700 m ²
Depot, parkeringsplads m.v.	1.500 m ²
Gårdsplads, arealer omkring kontor m.v.	3.000 m ²
Præstegårdshave	8.700 m ²
Arealer i alt, ca.	20.900 m ²

I tabel 3 ses antallet af begravelser og urnenedsættelser fordelt på gravstedstyper gennem de seneste 5 år.

Tabel 3: Begravelser og bisættelser fra 2016 til 2020

Type	2016	2017	2018	2019	2020	Gennemsnit
Kistebegravelser	1	0	1	1	1	0,8
Urnenedsættelser på kistegravsteder	2	5	4	6	3	4
Urner i plæne med sten	2	4	1	2	1	2
Traditionelle urnegravsteder	3	1	1	1	2	1,6
Urner i fællesplæne	3	4	1	6	2	3,2
Kister i plæne	0	0	1	0	0	0,2
I alt	11	14	9	16	9	11,8

I gennemsnit har der være 1 begravelse og 10,8 urnenedsættelser årligt.

A2 Historie

Kirken ligger i landsbyen Soderup sydvestlige udkant på en svag forhøjning i terrænet. Nord for kirkegården ligger præstegården, som det ses af luftfotoet (figur 1).

Kirkegården har bevaret sine oprindelige grænser bortset fra en udvidelse mod syd i 1868 og en større udvidelse mod sydvest i 1980.

A3 Bygninger og hegn

Kirkegårdsmuren er hvidtet med røde tegl. Dog er udvidelsen hegnet med en blank kløvstensmur med røde tegl. Mellem ”hospitalet” og en låge mod nordvest er kirkegården indhegnet med et markstensgærde.

A4 Belægninger

Stier og gange er alle belagt med perlesten. At have gange med perlesten er billigt og enkelt i anlæg, men koster en del vedligehold. Endvidere kræver det et ret tykt lag perlesten, hvis stenene skal have en reel ukrudtsdæmpende effekt og for at undgå, at der sker en sammenblanding af sten og jord, når

gangene rives eller skuffes. De tykke lag af perlesten er desværre ikke særligt velegnede som underlag for gangbesværede og handicappede.

A5 Gravkort

Der er i forbindelse med projektet lavet et nyt digitalt kort over kirkegården. Det kan ses på Bilag 1: Kort over Soderup Kirkegård.

A6 Beplantning

På Soderup Kirkegård var der tidligere 5 store lindetræer, hvoraf de 4 måtte fældes omkring 2015 på grund af rådkader. Der er bevaret et stort og sundt lindetræ nordøst for kirken. Langs muren er plantet lindetræer, der i 2015 blev opstammet. En opstamning, der desværre skete for sent, så der kom relativt store beskæringssår. Desuagtet er træerne sunde, men kræver en fortsat pleje med regelmæssige beskæringer, så kronehøjden når et niveau, hvor de nedhængende grene ikke kan nå kirkegårdsmuren eller genere færdsel – heller ikke, når grenene er tunge af blade og regnvand. Se figur 2.

Kirkegårdens gravstedshække består af buksbom og thuja. Buksbomhækkene har været hårdt ramt af svampesygdommen Buksbom Kvistdød og en udskiftning til taks er igangsat men langt fra afsluttet. Mange af thujahækkene er ældre og forvoksede og for en stor dels vedkommende præget af nogle års manglende rettidig klipning. Disse bør derfor udskiftes, gerne med thuja igen, således at der ikke kun er én type gravstedshække på kirkegården.

Fællesgraven er omkranset af en kraftig, høj og bred bøgehæk. Det bør overvejes om højden og bredden kan reduceres, ikke mindst i forbindelse med monumentet på den anonyme fællesgrav, hvor monumentet efterhånden står delvist inde i hækken – se figur 3.

Figur 2: Lindetræerne langs muren skal opstammes.

Figur 3: Monumentet på fællesgraven omgivet af bøgehæk.

A7 Arbejdskraft

På kirkegården er ansat en graver, som står for det meste af det praktiske og administrative arbejde samt kirketjeneste. Dette sker i samarbejde med graveren på Kirke Eskilstrup Kirkegård. Endvidere rådes over et antal medhjælpertimer.

B Udviklingsplan

I det følgende beskrives udviklingsplanen for Soderup Kirkegård. Der er tale om en langsigtet plan, da der i vidt omfang skal tages hensyn til fortsat aktive gravsteder. Det er menighedsrådets ønske at udviklingsplanen skal gøre kirkegården grønnere, give plads til mere biodiversitet og inkludere beplantninger med farvespil og årstidsvariationer.

B1 Gravsteder, gravstedstyper

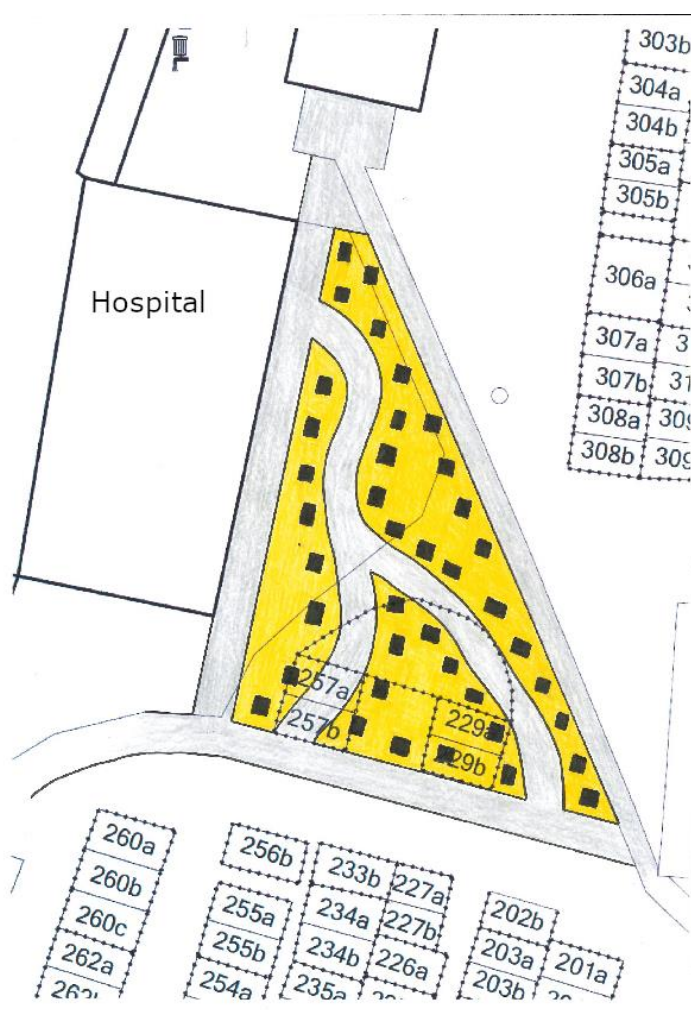
Der er et meget stort antal ledige gravsteder på Soderup Kirkegård. Udløbstiderne for alle kirkegårdens gravsteder kan ses på Bilag 2: Udløbstider. Alle de grønne gravsteder er udløbne, hvilket illustrerer det store behov for en ny reguleringsplan for kirkegården.

B2 Udviklingsplanen

Udviklingsplanen kan ses på Bilag 3: Udviklingsplanen. Planens hovedide er at koncentrere de aktive kistegravsteder øst og syd for kirken. Dette skal ske i kombination med en kraftig reduktion af de perlestensbelagte arealer, til dels ved etablering af sammenhængende græsflader, men også i høj grad ved anvendelse af beplantninger med stauder, buske og bunddække.

De individuelle urnegravsteder nord for kirken bevares, men der fjernes fire således at tilgængeligheden forbedres. De tomme gravsteder tilplanter med stauder, der let kan fjernes i forbindelse med nysalg og urnenedsættelser, hvis det ønskes. Staudeforslaget kan ses som Bilag 4: Staudeplantninger i skygge.

Alle kistegravsteder nord for kirken udfases. Der etableres et busket med skyggetålende buske og en underplantning af skyggetålende stauder i området. Se Bilag 5: Stauder og buske nord for kirken. I området plantes desuden en rødbøg (*Fagus sylvatica* 'Purpurea').

Figur 4: Urneanlægget ved hospitalet

Vest for kirken og foran hospitalet anlægges en ny urneafdeling med stauder i bugtende gange. Selve området er trekantet og kan ses på figur 4.

Staudebeplantningen er inspireret af planter, der har været anvendt som lægemidler – mange af dem tilbage fra middelalderen og enkelte af dem endnu længere. Listen over stauder med beskrivende stikord kan ses på Bilag 6: Hospitalshaven – et urneanlæg med lægeplanter. De eksisterende kistegravsteder sløjfes ved udløb, således at arealet kan indgå i den nye afdeling. Nord for

urneanlægget og øst for kapellet placeres et borde-bænkesæt. Når kistegravstederne er sløjfet og hele arealet dermed kan anvendes er der plads til 40 urnegravsteder i området. Urnegravstederne markeres ikke individuelt med hæk, men indgår alle som del af den fælles staudeflade. Dog kan det enkelte gravsted markeres med en mindre natursten.

Urneanlægget ved fællesgraven bevares og den allerede påbegyndte udskiftning af hæk til taks fortsættes. Hækkene holdes i samme højde på alle gravstedernes fire sider. Rundt om fællesgraven lægges løg i græsplænen. Der friholdes et bånd, der kan slås med plæneklipper, så det er muligt at gå rundt om fællesgraven og nyde løgplænen. Lindetræerne langs muren skal beskæres. Kronerne skal løftes, således at grenene kan friholdes fra muren – også når de er tunge af friske blade og regnvand.

I området sydvest for kirken og syd for hospitalet (markeret med mørkegrønt på Bilag 3: Udviklingsplanen) skal der ikke ske nysalg af kistegravsteder og alle udløbne gravsteder tilsås med græs. Efterhånden skal de perlestensbelagte gange ligeledes tilsås, så de indgår som en naturlig del af græstæppet. Eksisterende gravstedsbeplantning i form af buske og træer bevares i den udstrækning det er muligt, når gravstederne sløjfes. Således bevares dele af historikken tilbage til det tidligere gravstedsanlæg.

Der mangler gravsteder i form af plader i græs og disse etableres i en række beliggende overfor den ene eksisterende række plader i græs. Det sker løbende på arealet, der er markeret med de gamle gravstedsnumre 1a til 12 b, se Bilag 3: Udviklingsplanen. Det er arealet markeret med lysegrønt.

Syd for kirken (det blå område på Bilag 3: Udviklingsplanen) tilplantes de ledige kistegravsteder med bunddækkende stauder. Der er valgt robuste, klassiske stauder, hvoraf mange er med duft. Se plantelisten på bilag Bilag 7: Stauder på ledige gravsteder.

Midt i det blå område, hvor der tidligere stod lindetræer (se Bilag 3: Udviklingsplanen) er der i dag en større ”bar plet” med perlesten, som er med til at give indgangen til kirken et lidt trist udseende – se figur 5. Her anlægges en vild plet med insektvenlige planter. Området indrammes af lavendelhæk, så det ”vilde” er vildt i samspil med det velordnede indtryk på resten af området. Der anlægges to halvcirkelformede bede på hver side af hovedstien. I bedene sås morgenfruer, stolt kavalier, sibirisk valmue, anisisp, kornblomster honningurt, boghvede og hjulkrone. De er alle enårige, selvsående og farverige. Det vil summe af insekter her!

Figur 5: Perlesten ved hovedstien ind til kirken

Mod øst langs muren videreudvikles det eksisterende et lapidarium. De ledige gravsteder tilplantes løbende med Apotekerroser, *Rosa gallica* `officinalis`. Der har meget smukke mørkrosa blomster, er stærkt duftende og meget hårdfør. Som bunddække plantes Storrodet Storkenæb (*Geranium*

macrorrhizium 'White Ness'), der er en hårdfør bunddækkende staude med hvide blomster og vintergrønne blade. Den bliver ca. 30 cm. høj.

Foran lapidariet, hvor der er mange ledige gravsteder, se Bilag 2: Udløbstider og Bilag 3: Udviklingsplanen anlægges en sansehave. De ledige gravsteder tilplantes med duftende buske, krydderurter og stauder, se plantelisten på Bilag 8: Planteliste for sansehaven. Buskene plantes primært i den nordlige ende og underplantes, som beskrevet i plantelisten. Det er afgørende for duften, at de enkelte stauder og krydderurter plantes i grupper med mange planter – 20-30 stykker afhængig af art og størrelse – i hver gruppe. Hække fjernes fra de ledige gravsteder, og der sker ikke nysalg i området. Området reserveres til et fremtidigt urneanlæg.

Langs kirkegårdsmuren mod sydøst, se de lilla markeringer på Bilag 3: Udviklingsplanen, fortsættes den påbegyndte tilplantning af de ledige gravsteder med stauder. Se figur 6. Der sker ikke nysalg af gravsteder langs muren.

Figur 6: Etableringen af staudebede langs muren fortsættes.

På længere sigt vil vedligeholdet af muren lettes, når der ikke er aktive gravsteder langs muren. Afgrænsning til stien kan ske med en stålkant af 5 eller 6 mm stålplade med en højde på f.eks. 120 mm. Overkanten skal sættes ca. 10-15 mm over niveau. Ved overlap bør pladerne svejses. Se figur 7.

Figur 7: Bedafgrænsning i stål (fra Østre Kirkegård i Roskilde)

B3 Beplantning

Fyrretræet på gravsted 277 er døende og skal fældes. Nord for kirken plantes en rødbøg (*Fagus sylvatica* 'Purpurea'). Denne plantes på gravsted 318a.

Generelt set er mange af de ældre thujahække forvoksede og skal udskiftes med nye thujaer. Dette bør ske som en løbende proces. Den igangværende udskiftning af buksbom til taks bør ligeledes fortsætte som en løbende proces.

Der skal plantes træer på kirkegården til erstatning for de fældede lindetræer, se afsnit A6 Beplantning. Der skal vælges andre træarter end lind, da det hovedsageligt er lindetræer, der er på kirkegården i forvejen. Det anbefales at plante træer som Seljerøn (*Sorbus intermedia*) på gravstederne 115a, 148a, 173a og 215a, Fuglekirsebær (*Prunus avium*) på gravstederne 68b, 125b og 254a og af mindre træer kan vælges Ildløn (*Acer ginnala*), der plantes 8-10 ledige gravsteder spredt over kirkegården. For alle de nævnte arter gælder det, at de har meget smukke høstfarver og såvel Seljerøn som Fuglekirsebær har smukke blomster og frugter.

B4 Omlægninger af stier, belægninger m.v.

Hovedstien fra kirken forbi hospitalet og ud til fællesgraven samt forbindelsen fra denne sti til den sydlige udgang til parkeringspladsen omlægges fra perlesten til slotsgrus, for at lette fremkommeligheden for gangbesværede og kørestolsbrugere.

Endvidere forbindes det eksisterende system af chaussestensbelagte stier med hovedindgangen mod øst. Dette sker ved at anlægges et mindre indgangsparti i chaussesten foran den gamle låge mod sydøst. Dette kræver behørig hensyntagen til såvel de gamle lindetræers rødder, der skal bortgraves (træerne er fældet, men rester af rødderne er der endnu) samt en vis terrænregulering. Dette projekt kræver decideret tilbudsgivning fra et eller flere anlægsgartnerfirmaer for at kunne vurderes økonomisk.

B5 Oversigt over tiltag samt overslag over økonomien

I tabel 4 ses en oversigt over de planlagte tiltag, på Bilag 9: Oversigt over tiltag inkl. noter ses en mere detaljeret oversigt.

Tabel 4: Oversigt over opgaver

Opgaver	Arbejdstid kirkegård	Materialer, kr.	Entreprenør omk., kr.
Urnegravsteder mod nord	32	2.880	
Udfasning af kistegravsteder nord for kirken	300	40.000	5.000
Plantning af træer	33	8.500	
Urneafdeling ved hospitalet	200	27.000	20.000
Fællesgrav - løgplæne og sti i slotsgrus	25	70.000	10.000
Kistegravsteder udfases og tilsås med græs	100	5.000	15.000
Staudebed langs kirkemuren	100	10.000	2.000
Ledige gravsteder tilplantes med stauder	600	52.500	25.000
Vild med vilje foran kirken	140	12.720	5.000
Rosengrave ved porten	25	2.000	
Belægning ved port			45.000
Lapidarium	150	4.500	
Sansehave	135	18.000	10.000
I alt	1.840	253.100	137.000

Alle priser er overslagspriser ex moms.

Det skal understreges, at der er tale om grove overslag. Der er mange ledige gravsteder på kirkegården pt, hvilket betyder, at der er en anseelig arbejdsopgave med hensyn til sløjfning af gravsteder. Dette må dog anses som en enkeltstående investering, men naturligvis ikke en opgave, der kan løses af kirkegårdens eget personale indenfor kort tid.

Det er væsentligt at bemærke, at der ikke bør etableres for mange stauderbeplantninger på samme tid. Veletablerede stauderbeplantninger kræver mindre vedligehold sammenlignet med perlesten eller traditionelle gravsteder, men i etableringsfasen, må der forventes et større vedligehold.

Udskiftningen af hække, både den påkrævede foryngelse af thujahække og udskiftningen af bukbomhække til taks er ikke medtaget i ovenstående, da processen allerede er påbegyndt. Belastningen af kirkegårdens personale bør dog tages i betragtning.

B6 Logistik - etapeplan

I tabel 5 findes en oversigt over hvornår de enkelte opgaver kan udføres, hvor store anlægsomkostningerne er pr. år samt hvor stort tidsforbrug kirkegårdens personale må forventes at skulle bidrage med.

Tabel 5: Etapeplan

Opgaver, der kan udføres i 2022

Område	Opgaver	Arbejdstid, kirkegård	Materialer, kr	Entreprenør-omk., kr
Grønt Rosenhave port	Kistegravsteder udfases og tilsås med græs	100	5.000	15.000
Blåt område	Færdiggøres	25	2.000	
	Ledige gravsteder tilplantes	600	52.500	25.000
I alt i 2022		725	59.500	40.000

Opgaver, der kan udføres i 2023

Område	Opgaver	Arbejdstid, kirkegård	Materialer, kr	Entreprenør-omk., kr
N for kirken	Urnegravsteder tilplantes mm.	32	2.880	
N for kirken	Udfasning af kistegravsteder	300	40.000	5.000
Hele kirkegården	Plantning af træer	33	8.500	
Blåt område	Vild med vilje foran kirken	140	12.720	5.000
I alt i 2023		505	64.100	10.000

Opgaver, der kan udføres i 2024

Område	Opgaver	Arbejdstid, kirkegård	Materialer, kr	Entreprenør-omk., kr
Hospitalet	Urneafdeling etableres	200	27.000	20.000
Fællesgrav	Løgplæne og sti i slotsgrus	25	70.000	10.000
I alt i 2024		225	97.000	30.000

Opgaver, der kan udføres i 2025-26

Område	Opgaver	Arbejdstid, kirkegård	Materialer, kr	Entreprenør-omk., kr
Lilla område	Stauved langs kirkemuren	100	10.000	2.000
Port	Belægning ved port	0	0	45.000
I alt i 2025-26		100	10.000	47.000

Opgaver der kan udføres i 2027-28

Område	Opgaver	Arbejdstid, kirkegård	Materialer, kr	Entreprenør-omk., kr
Orange område	Lapidarium	150	4.500	0
Rosa område	Sansehave	135	18.000	10.000
I alt i 2027-28		285	22.500	10.000

OBS: ved udfasning af kistegravsteder i 2022, 2023 og 2025 er der tale om en løbende proces, der forventes indledt de pågældende år.

C1 Oversigt over bilag

Bilag 1: Kort over Soderup Kirkegård

Bilag 2: Udløbstider

Bilag 3: Udviklingsplanen

Bilag 4: Staudeplantninger i skygge

Bilag 5: Stauder og buske nord for kirken

Bilag 6: Hospitalshaven – et urneanlæg med lægeplanter

Bilag 7: Stauder på ledige gravsteder

Bilag 8: Planteliste for sansehaven

Bilag 9: Oversigt over tiltag inkl. noter

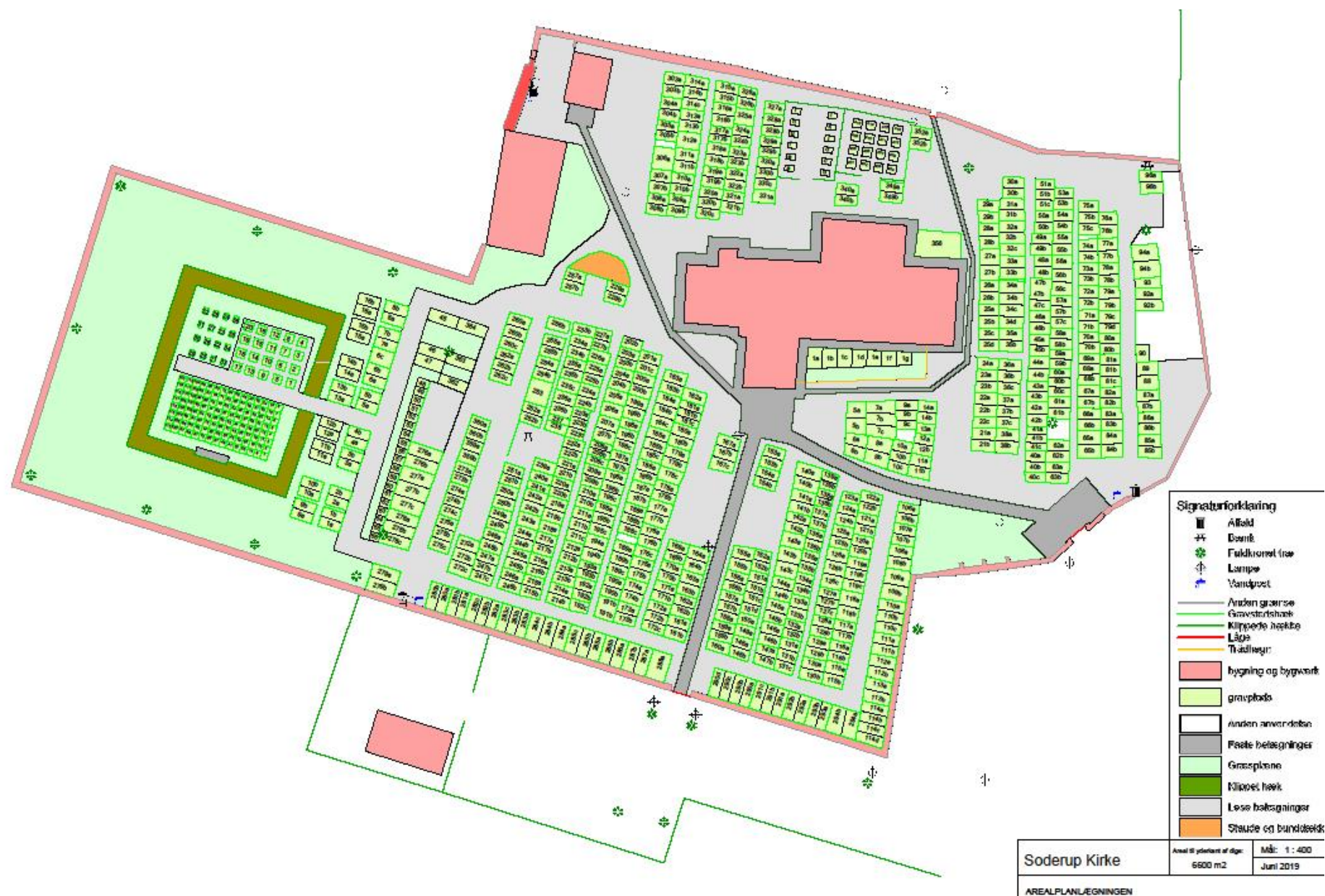
C2 Referencer

Side 3: Befolkningsdata hentet fra hjemmesiden <http://www.sogn.dk>

Side 3: Luftfoto hentet fra Landbrugsstyrelsens Tast selv på <https://lbst.dk/>

Side 4: Kilden bag den historiske beskrivelse er Danmarks Kirker IV, bind 1 s. 277-303. Set på <http://danmarkskirker.natmus.dk/holbaek/soderup-kirke/>

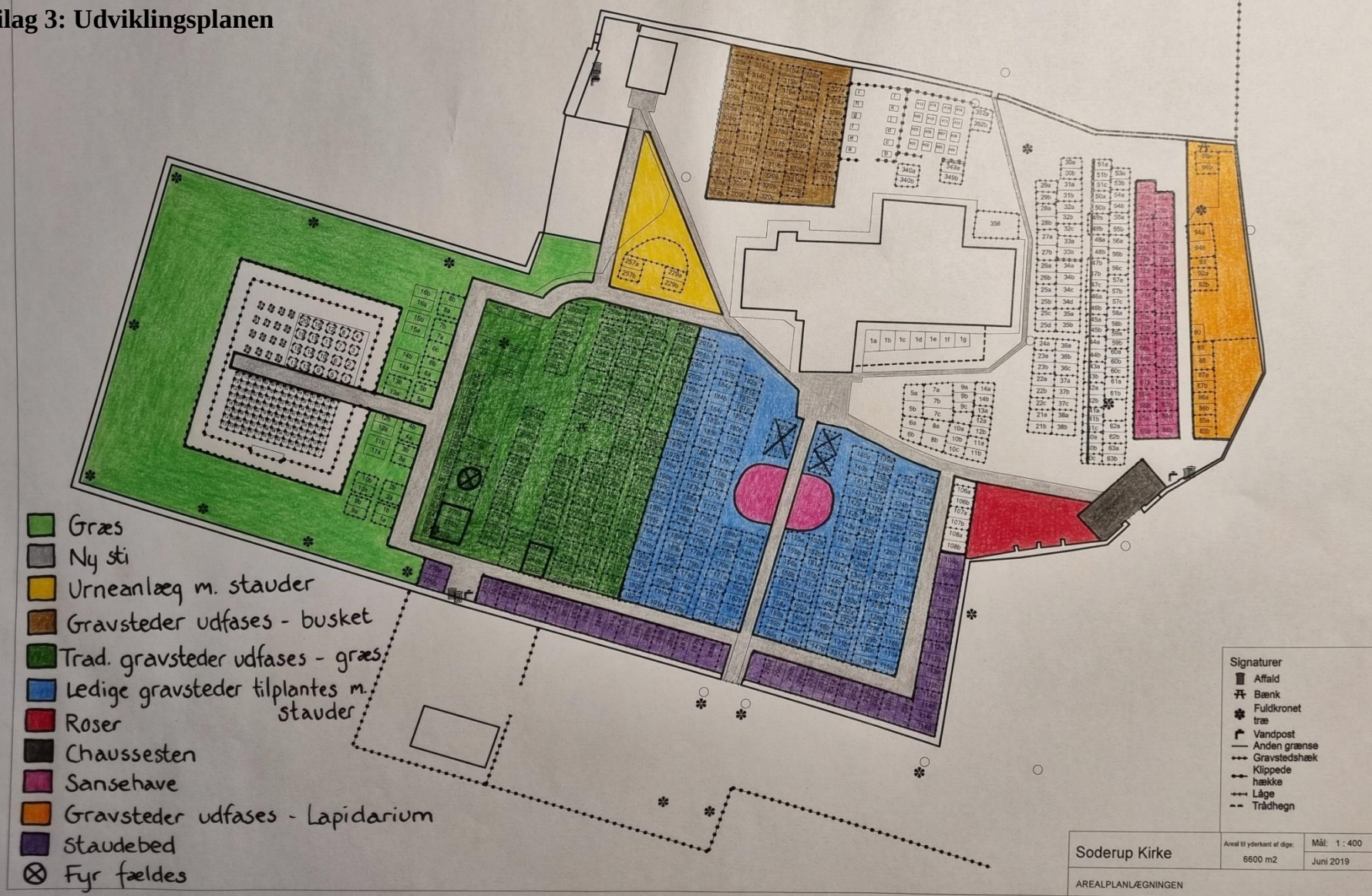
Bilag 1: Kort over Soderup Kirkegård

Bilag 2: Udløbstider

Bilag 3: Udviklingsplanen

Bilag 4: Staudeplantninger i skygge

Forslag til grupper af bunddækkende stauder i dyb skygge:

Hosta sp. med ensfarvede blade og småhjerte (sidstnævnte er længeblomstrende).

Kulsukker (*Symphytum caucasicum*), storkonval (*Polygonatum multiflora*) og storrodet storkenæb (*Geranium macrorrhizum*). Storkonval rager majestætisk over de øvrige.

Kæmpestenbræk (*Bergenia cordifolia*) og påsekløkker (*Helleborus orientalis*). Kæmpestenbræk kan findes i en variant med rødligt efterårsløv.

Engelsød (*Polypodium vulgare*), bispehue (*Epimedium*) og martsviol (*Viola odoratum*)

Hosta og labrador-viol (*Viola labradorica*). Labrador-viol bliver et tæt, grønt bunddække.

Strudsvingebregne (*Matteuccia struthiopteris*) og storrodet storkenæb. Strudsvingebregne står med dekorative sporeblade hele vinteren.

Daglilje (*Hemerocallis citrina*) og engelsød/hosta.

Bilag 5: Stauder og buske nord for kirken

Buske og stauder i halvskygge.

1. Kirsebærkornel, *Cornus mas* `Cormas`. Blomstrer i marts-april, biplante.
2. Mahonie, *Mahonia aquifolium* `Maqu` (Dafo). Gule blomster i det tidlige forår. Biplante.
3. Kristtorn – *Ilex aquifolia* (han- og hun- planter). Blomstrer i maj. Får røde bær, der ædes af fugle.
4. Kirsebærlaubær, *Prunus laurocerasus* `Otto Luyken` (Dafo).
5. Storblomstret perikon, *Hypericum calycinum*.
6. Blærespiræa, *Physocarpus opulifolius*, `Dart's Gold`.
7. Konvalbusk, *Clethra alnifolia*. Blomstrer i august-september med sødt duftende blomster. Bestøves af bier, svirrefluer og sommerfugle.
8. Benved, *Euonymus europaeus*, `Red cascade`, Meget smukt efterårsløv og får frugter i stærke farver.
9. Buskbenved, *Hedera helix*, `Arborescens` - blomstrer i september-oktober. Er meget attraktiv for bier.

I bedet er der successiv blomstring fra det tidligste forår til november måned.

Buskene med nummer 2, 3, 4, 9 er stedsegrønne.

Buskbenved i små grupper med *Geranium* `Rozanne` imellem er meget flot.

Bunddække til underplantning under de åbne buske:

Lungeurt (*Pulmonaria officinalis* `Sissinghurst white`), *Helleborus* sp.

Engelsød, *Polypodium vulgare*. *Geranium* `Rozanne`.

Stauder til halvskygge:

Helleborus sp.

Mælkeklokke, *Campanula lactifolia*, blå, højde ca. 50 cm.

Stinkiris, *Iris foetidissima*, smukke og stærkt røde frø.

Stor konval, *Polygonatum multiglorum*, hvid, højde ca. 60-80 cm.

Bispehue, *Epimedium versicolor*, svovlgul, højde ca. 30 cm.

Geranium `Rozanne` (i 2013 udnævnt til århundredets bedste plante!), store blålige blomster, højde 40 cm., blomstrer UAFBRUDT hele sommeren.

Hvid akeleje, *Aquilegia vulgaris* `Alba` (meget smuk)

Lille hjerteblomst, *Dicentra eximia*, rosa, blomstrer i maj-september, højde ca. 25 cm.

Daglili, *Hemerocallis* 'Sammy Russel', store rødbrune blomster med gult svælg i juli-august.,
højde ca. 70 cm.

Geranium phaeum, 'Joan Baker', lys rosalilla blomster, højde ca. 80 cm.

Løvefod, *Alchemilla mollis*, højde ca. 40 cm.

Hvid fingerbøl, *Digitalis purpurea* 'Alba', højde ca. 125 cm.

Høstanemone, *Anemone hupehensis* var. *japonica* 'Honorine jobert' (Dafo), hvid, højde ca. 60 cm.

Bilag 6: Hospitalshaven – et urneanlæg med lægeplanter

Flerårige stauder:

Lægestokrose – *Althaea officinalis*, højde 60-130 cm, blomstrer i juli-september. Biplante.

Havemalurt – *Artemisia absinthium*, højde 50-150 cm, blomstrer i juli-august.

Diktam – *Dictamnus albus*, højde 60-80 cm, blomstrer i maj-juni.

Purpursolhat – *Echinacea purpurea*, højde 80-100 cm, blomstrer i juli-oktober.

Bronzefennikel – *Foeniculum vulgare*, højde 150 cm, duft af anis, gule blomster, meget smukt bronzefarvet løv. Blomstrer i juni-oktober, bestøves af svirrefluer.

Isop – *Hyssopus officinalis*, højde 30-50 cm, blomstrer i juli-august. Kan også bruges til lav hækplante omkring bede, tåler beskæring (kendes helt fra oldtiden – senere benediktinermunkene).

Flerårig hør – *Linum perenne*, højde 30-60 cm, blomstrer i juni-juli. Dyrket i Mellemøsten i mindst 7000 år.

Moskuskatost – *Malva moschata*. Er flerårig i modsætning til Alm. Katost. Højde 45-60 cm, blomstrer fra juni til frost, biplante.

Rude – *Ruta graveolens* – stedsegrøn halvbusk, 40-60 cm., (Blev brugt af nonner og munke som kyskhedsmiddel – men virker faktisk stik modsat. Henrik Harpestræng skriver i 1200-tallet i sin urtebog: ”Rude er en ædel og nyttig urt, og har den dyd, at den spist om morgenen fordriver øjnenes mørke og tåge. Ligeledes ofte spist lindrer den et tungt hoved og renses hjernen”).

NB: Rude er giftig ved overdreven brug.

Lavendel – *Lavandula angustifolia*.

Morgenfrue – *Calendula officinalis*, højde 30-50 cm. Gule og orange blomster fra juni til frost. Så den en gang – og lad dens frø spire hist og pist de følgende år. Brugt som lægeplante i Europa i næsten 1000 år.

Toårige:

Natllys – *Oenothera biennis*, højde 100-120 cm, gule blomster, insektplante.

Almindelig fingerbøl – *Digitalis purpurea*, højde 50-150 cm, blomstrer i juni-august.

Kvan – *Angelica archangelica*, højde 150-200 cm, blomstrer i juni-august.

Bilag 7: Stauder på ledige gravsteder

Hårdføre stauder til beplantning af ledige gravsteder i sol sorteret efter blomstringstidspunktet, der strækker sig fra februar til oktober.

Påskeklokke, *Helleborus sp.*, blomstrer i februar-marts. Højde ca. 30-40 cm.

Himmelblå lungeurt, *Pulmonaria angustifolia*, blomstrer i marts-maj. Højde ca. 20 cm.

Kæmpestenbæk, *Bergenia cordifolia*, rosa blomster i april-juni- Højde ca. 40 cm.

Alm. hjerteblomst, *Dicentra spectabilis*, rosa/hvide blomster i maj-juni. Højde ca. 80-100 cm.

Forårs-vortemælk, *Euphorbia polychrom*, Gule blomster i maj-juni. Højde ca. 50 cm.

Balkan-gemserod, *Doronicum orientale*, Gule blomster i maj-juni. Højde ca. 30–60 cm.

Alm. Akeleje, *Aquilegia vulgaris*, blå, hvide eller rosa blomster i juni-juli. Højde ca. 50–80 cm.

Sibirisk iris, *Iris sibirica*, Blå eller hvide blomster i juni-juli, højde ca. 70-100 cm.

Raketblomst, *Kniphofia uvaria*. røde og gule blomster i juni-august. Højde ca. 80-100 cm.

Daglilje, *Hemerocallis sp.* Gule/røde/orange blomster i juni-august, højde ca. 60-100 cm.

Den gule *Hemerocallis citrina* har en meget fin duft. Den ”gammeldags” Daglilje er *Hemerocallis lilio-asphodelus*, der er lysegul og stærkt duftende. *Hemerocallis fulva* er stor, kraftig og med brun-orange blomster.

Bonderose, *Paeonia officinalis*. Røde/hvide/rosa blomster i juni-juli. Højde op til 70 cm. Silkepæon, *Paeonia lactiflora*, er mere hårdfør end bonderosen.

Høstanemone, *Anemone hupehensis*. Hvide/rosa/røde blomster i august-oktober. Højde 80-150 cm.

Solbrud, *Helenium autumnale*. Rødbrun-gule blomster i juli-august. Højde ca. 70-120 cm.

Høstfloks, *Phlox paniculata*. Hvide/rosa/røde/blåviolette blomster i juli-sept. Højde ca. 50-90 cm.

Purpursolhat, *Echinacea purpurea*. Purpurrøde blomster i august-september, højde ca. 80 cm.

Nyengelsk asters, *Aster novae-angliae*. Rosa/røde/violette blomster i september-oktober. Højde ca. 100-150 cm.

Er der tale om flere sammenhængende ledige gravsteder kan ovennævnte stauder anvendes som deciderede staudebede, hvor der plantes nogle alm. løvefod i grupper ind imellem for at skabe ro imellem farverne. Er der tale om enkelte gravsteder bør der udvælges en enkelt eller evt. få stauder pr. gravsted, så udtrykket ikke bliver for rodet.

Bilag 8: Planteliste for sansehaven

Buske

Stor kejserbusk – *Viburnum x bodnantense*. Duftende, lyserøde blomster på nøgne grene i november-marts, ca. 3 m. høj.

Æblerose, *Rosa rubiginosa*.

Vild kaprifolie, *Lonicera periclymenum*, lysegule blomster, aftenduft, skal have noget at klatre på.

Sommerfuglebusk, *Buddleia davidii*, blomstrer i juli-august. Findes i mange farver. 1-3 m. høj.

Konvalbusk, *Clethra alnifolia*, små hvide blomster - sød duft.

Underbeplantning under buske: Martsviol (*Viola odorata*), Skovmærke (*gallium odoratum*), Skovjordbær (*Fragaria vesca*).

Krydderurter (kan overvintre på friland)

Alm. Merian - *Origanum vulgare* - lyserøde blomster.

Citrontimian - *Thymus citriodorus* (er mere vinterhårdfør end *T. vulgaris*).

Bredbladet timian - *Thymus pulegioides* – vokser vildt i naturen.

Indianermynte - *Agastache* 'Blue fortune' (denne sort spreder sig ikke ved frø).

Skovmærke – *Galium odoratum*, hvide blomster.

Fransk estragon (altså ikke russisk), *Artemisia dracunculus*.

Lægesalvie – *Salvia officinalis*.

Vintersar – *Satureja montana*.

Isop - *Hyssopus officinalis*.

Sødskaerm - *Myrrhis odorata*.

Stauder

Hestemynte - *Monarda didyma*, rød/rosa/lilla/ hvid blomster i juli-august. Højde ca. 80 cm.

Fjernellike - *Dianthus plumarius* 'mrs. Sinkins', hvide blomster i maj.

Daglili, *Hemerocallis citrina* – gule blomster i juni-juli. Højde ca. 80 cm.

Krybende natlys, *Oenothera sylvestris*, orange blomster i juni-juli. Højde ca. 15 cm.

Silkepæon, *Paeonia lactiflora*, hvide blomster i maj-juni. Højde ca. 80 cm.

Natviol, *Hesperis matronalis*, hvide/violette blomster i maj, højde ca. 70 cm.

Madonnalilje, *Lilium candidum* (findes afbildet på gamle kirkelysestager), hvid, kraftig med en højde på ca. 1 meter og skøn duft.

Vild flox, *Phlox paniculata* eller *Phlox paniculate* 'Mies copjin', rosa blomster.

Bilag 9: Oversigt over tiltag inkl. noter

Opgaver	Arbejdstid kirkegård	Materialer, kr.	Entreprenør omk., kr.	Noter
Urnegravsteder mod nord	32	2.880		Ledige tilplantes med stauder. 8 pr. m ² . 4 gravsteder fjernes
Udfasning af kistegravsteder nord for kirken	300	40.000	5.000	Sløjfning sker løbende, er ikke medregnet. Ca. 200 m ²
Plantning af træer	33	8.500		1 blodbøg, 4 røn, 3 kirsebær og 8-10 løn
Urneafdeling ved hospitalet	200	27.000	20.000	Ca. 100 m ² inkl. stier
Fællesgrav - løgplæne og sti i slotsgrus	25	70.000	10.000	400 m ² løgplæne og 20 m ² sti omlagt til slotsgrus
Kistegravsteder udfases og tilsås med græs	100	5.000	15.000	Indledende fase, de løbende sløjfninger over driften
Staudebed langs kirkemuren	100	10.000	2.000	5 timer og 500 kr. pr. kistegravplads. Ca. 20 til at start. Inkl. kant.
Ledige gravsteder tilplantes med stauder	600	52.500	25.000	4 timer og 350 kr. pr. kistegravplads. Ca. 150 til at starte med.
Vild med vilje foran kirken	140	12.720	5.000	Ca. 50 m ² , 40 lbm hæk
Rosenhaven ved porten	25	2.000		Er næsten færdigetableret.
Belægning ved port			45.000	Kræver konkret tilbud ca. 40 m ²
Lapidarium	150	4.500		Løbende proces, det meste tages ved de alm. sløjfninger
Sansehave	135	18.000	10.000	45 gravsteder, de fleste ledige
<i>I alt</i>	<i>1.840</i>	<i>253.100</i>	<i>137.000</i>	

Alle priser er overslagspriser ex moms.